

Investigating the reason why Marv was named Sāhīgān and the activity of its mint during the Sasanian period

Hakimeh Ahmadizadeh Shendi*, Reza Shabani**

Javad Heravi***

Abstract

Historical and numismatic evidences show that Merv province was the focus of Ardashir Babkan and his successors (224-651 AD) from the beginning of the Sassanid period. Merv is the first city whose name is included on the back of coins, while the name of the mint on the back of Sasanian coins was not common among early kings period, and this indicates the importance of Merv from a political and economic point of view. But our issue is about Merv and its interesting nickname, Shahigan. Why, among all those important border cities, only Merv had such a title? And what is the connection between the title Shahigan and the early gold coins for Merv? From the analysis of a Manavi text and some Islamic texts of the 3rd and 4th centuries of Hijra, the conclusion was reached that the word Shahigan means the palace of the emperor, which was the residence of the emperor of Iran. Therefore, the existence of a palace equal to the capital palace, which was under a royal province and acted as the eastern capital, now clarifies why Merv minted gold muskets in the early Sassanid era. In this article We discuss about emportance of Merv, shahigan title, Merv mint and relationship between this important title and early gold coins.

Keywords: Sassanian, Marv, Shahigan, coins, Pahlavi texts.

* Ph.D. Candidate in History of Pre-Islamic Iran, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, ahmadizadehhakime@gmail.com

** Professor of the Department of History, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author), Reza.shabani1317@gmail.com

*** Associate Professor Department of History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, mr.javadheravi@gmail.com

Date received: 15/11/2023, Date of acceptance: 25/08/2024

Introduction

The article "Investigating the reason for naming Merv to Shahigan and the activity of its mint during the Sasanian period" examines a special and important title for the city of Merv during the Sasanian period, under the title of "Shahigan". This title, which appears in Islamic sources as "Shahijan", indicates the special importance of Merv during the Sasanian period. Interestingly, this title is not mentioned in any Sasanian inscriptions or coins, but in Manichaean and Pahlavi texts, Shahigan means the palace of the Shah. This probably refers to the existence of a luxurious palace in Merv that the Sasanian emperor used when he was in the eastern regions of the empire. Historical findings such as coins and seals also show that Merv was a very important city since the time of Ardashir Babakan, the founder of the Sassanid dynasty, and her successors. This importance was so great that Merv was the first city that its name was minted on the back of coins, although it was not customary to do so in the early Sasanian period. The present study specifically addresses the issue of why Merv received this special title but was not mentioned in any inscription, what factors made this city of special importance to the Sasanians, and what is the connection between this title and Sasanian coins. Despite extensive research by scholars such as Arthur Christian Sen and Theodor Noldeke on the Sasanian Empire, this issue has not yet been addressed comprehensively and accurately.

Materials and methods

In this article, examines of the numismatic evidence show that Merv minted both gold and silver coins from the very beginning, alongside Ctesiphon. Gobel misreads the Pahlavi name Merv, written as MLWY on the back of Shapur II's coins, as MLKY, which is Shahi. Gobel concludes that Merv must have been a royal city and had the title Shahigan because of its gold minting. In fact, it must be said that Gobel has only come a little close to the essence of the matter and has not reached the true truth of the matter (Altheim et al., 2012: 84). The approach of this historical and numismatic research and the method used are qualitative, descriptive and analytical, and to obtain the required data, Pahlavi texts, Islamic texts, as well as images and contents of books by researchers such as Gyselen (2004, 75), Schindel (2014), Alram (2013: 32), Mochiri (1977), and study of images of seals in Gyselen's book (2002, 41), Manichaean texts in the Parthian language obtained from the Turfan papers (Boyce, 1975, 84) were used.

Discussion and results

Finally, this research answers key questions about the role of Merv in the Sasanian economy and financial system, as well as the city's connection to gold and silver mints. Examining the title "Shahigan" and its significance can lead us to a better understanding of the strategic and economic position of Merv during the Sasanian and Islamic periods. After examining a Manichaean text and some Islamic texts from the third and fourth centuries AH, it was concluded that the word *šāhīgān* means the palace of the Shah, which was the residence of the Shah of Iran. Therefore, the existence of a palace at the level of the capital, which was under a royal province, acted as the eastern capital. As Marquardt points out, Merv was the main seat of Iranian government and the seat of the Sassanid ruler. This is why Merv was known as Shahigan because of the presence of the Shahanshah's palace. It now becomes clear why Merv minted gold coins in the early Sassanid era. Merv served as a royal mint and a commercial crossroads, which even issued orders to set up other mints within Merv's borders in times of need, such as war, to provide for the stipends of the soldiers and the money needed. The existence of compound mints with the name Merv such as Merv-Winard and Merv-Rud confirms this.

Conclusion

An examination of the title "Shahigan" showed that this title symbolized the special importance of Merv in the political, economic, and financial structure of the Sasanian Empire. The existence of the Shah's Palace and the extensive activity of the mint identify this city as the eastern capital. Furthermore, Merv's strategic location at the crossroads of trade and its key role in minting gold and silver coins further added to its importance during the Sasanian and Islamic periods. A review of historical and numismatic evidence has clearly elucidated Merv's unique role in the financial and economic system of that period.

Bibliography

- Aghili, A. (1998). *Dar al-zarb of Iran*, Tehran: Moghoh Afshar. [in Persian].
- Aram, M. (2013). *The beginning of Sasanian coinage: The Sasanian Era*, Vesta Sarkhosh Curtis, Sara Stewart, A persian translted by K. firozmand, Tehran: Markaz. [in Persian].
- Al-Thalibi, Abou mansour. (1989). *Histoire des rois des perses*, 1, translated by Fazayli. M., Tehran: noghreh. [in Persian].

- Altheim, F., Still, R., Gobl, R. (2012). *Ein asiatischer Staat: Feudalismus unter den Sassaniden und ihren Nachbarn*. A Persian translated by H. Sadeghi, 2nd edition, Tehran: Elmifarhangi. [in Persian].
- Altounji, M. (2003). *Dictionary A Persian – Arabic Dictionary*, 3rd edition, Tehran: Hirmand. [in Persian].
- AL- Moqaddasi, M. (1982). *Descriptio imperii Moslemici*, Volume 2, A Persian translated by Mnzavi, Tehran: Kavian. [in Persian].
- Amoozgar, J. Tafazzoli, A. (2003). *Pahlavi language literature, Grammatical sketch, Texts and Glossary*, 4th edition, Tehran: Moin. [in Persian].
- Asana, J. (1992). *Handarz I husraw I kawadan, Pahlavi texts Transcription*, Translation, A Persian translated by S. Oryan. Tehran: National Library of Iran. [in Persian].
- Bahar, Mehrdad. (2007). *From myth to history*, 5th edition, Tehran: Cheshmeh. [in Persian].
- Bahar, M., Abulqasempour, E. (2015). *Manichaean Literature*, Tehran: Karnameh. [in Persian].
- Boyce, Mary (1975), "A word-list of Manichaean Middle Persian and Parthian", in: *Acta Iranica*, London; Editio Bibliothecae Pahlavi Tehranliege.
- Boyce, M. 2019. *Zoroastrians, Their Religious Beliefs and Practices*, translated by Bahrami. A., Tehran: Qoqnoos. [in Persian].
- Colledge, M. (1976). *The Parthians, Thmes and Hudson*, A Persian translated by Rajab Nia. M, 4th edition, Tehran: Nedaydanesh. [In Persian].
- Daryaei, T. (2013). *Iranian kingship, the Arab conquest and Zoroastrian apocalypse: the history of Fars and beyond in late antiquity*, A Persian translation Jalilian, Sh., Tehran: Toos. [in Persian].
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dehkhoda dictionary*, Volume 13. 2nd edition Dehkhoda Dictionary Institute, Tehran: University of Tehran. [in Persian].
- Dezfoulian, Kazem. (2008). *Geographical Terms in Persian Literary Texts: the end of the eighth Century*, Tehran: Publications of Shahid Beheshti University. [in Persian].
- Dinawari, A., (1985). *Al-Akhar al Tiwal*, A Persian translation Damghani, M, Tehran: Ney. [in Persian].
- De Morgan, Jacques de (1913), "Contribution à l'étude des ateliers monétaires sous la dynastie des rois Sassanides de Perse", in: Paris, Chez Rue de Louvois.
- Estakhri, A. I. (1961). *al-Masālek wa'l-mamālek*. A Persian Translation by Testari, Correction by Iraj Afshar, Tehran, Publication Moghoh Afshar. [in Persian].
- Ferdowsi, A. (2014). *Shah name*, Editor by Khaleghi Motlag, Volume 1, Tehran: Sokhan. [in Persian].
- Fry, R. N. (1983). *The golden age of Iranian culture*, A Persian translated by M. Rajab Nia. Suspensions, 2nd edition. Tehran, Soroush. [in Persian].
- Fry, R. N. (2015). *Political History of Iran in the Seleucid Period: Cambridge History of Iran*, by effort E. Yashere, Volume 3. A Persian translated by H. Anousheh, Tehran, Amir Kabir. [in Persian].
- Gardizi, A. (1984). *History of Gardizi*, edited by Habibi, A, Tehran: Donyaye Ketab. [In Persian].

39 Abstract

- Gyselen, Rika.(2002). “*Nouveaux Matériaux pour la Géographie Historique de l’Empire Sassanide*”, Sceaux Administratifes de la Collection Ahmad Saeedi, Paris, in: Association pour L’avancement des Études Iraniennes.
- Gyselen, Rika (2004). “*New Evidence For Sasanian Numismatics*”, the Collection of Ahmad Saeedi, Extract from (des) “*Res Orientales XVI – contributions à l’histoire et la géographie historique de l’empire Sassanide*, in: Groupe pour l’Etude de la Civilisation du Moyen-Orient, Paris, Bures-Sur-Yvette.
- Ghirshman, R (1991). *L’art del Iran parthes et Sassanides*, A Persian translated by B. Fareh, 2nd edition, Tehran: Almi va Farhangi. [In Persian].
- Gorgani, F.,(1998). *Vis va ramin*, Corrected by Roshan, M. Tehran: sedayemoaser. [In Persian].
- Hamawi, Y. (1977). *Mojam Alboldan*, vol 5, Beyriuth: Dar sader.
- Hassani, M. M. (2023). *A Sasanian Clay seal of the Ostandar of Marvrud in Grearer Khorasan*, Tehran: Historcal Sciences, vol. 15, No 3, Serrial, Serial No 35, 23-50. . [in Persian].
- Heravi, J. (2009). *The History of Samanids*, 3rd edition, Tehran: Amirkabir. [in Persian].
- Ibn e Hawqal, M. A. (1987). *Surat ol-Ard, Historical geographie of Iran in 4th edition*. Centry, A Persian translated by J. Shear, Tehran: Amir Kabir. [in Persian].
- Ibn e Khurdadbah, A. O.. (1992). *Al-masālek wa’l-mamālek*, A Persian translated by S. Khakrand, Tehran: Miraseh Melal va Moaseseh Farhangi. [in Persian].
- Karnamag-i-Ardaxshir-I Babkan*. (2018). A Persian translated by B. Fareh. Vashi. Tehran: University of Tehran. [In Persian].
- Mackenzie, D.N. (1994). *A small culture of the Pahlavi language A Persian*, translated by M. Fakhri, Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [in Persian].
- Lukonin, V. 2014. *Persian civilization under The Sassanians*, A Persian translated by Reza. E .,5th edition, Tehran: elmifarhangi. [in Persian].
- Malek, Mehdi (2013), “*The Numismatic chronicle offprint*”, Landan, in: The royal numismatic society.
- Marquart, Josef. (1994). *Eransahr mach der Geographie des ps*. Moses Xorenaci, A Persian translated by M. Ahmadi, Tehran: Etelaate. [in Persian].
- Mashkour, M.J. (1992). *Historical geography of ancient Iran*, Tehran: donyaye ketab. [in Persian].
- Masoudi, A. Al-H. (1995). *Moruj al-Dhahab and Al-Jawhar mines*, Volume 1. A Persian translated by A. Payandeh. 7th edition, Tehran: Almi va Farhangi. [in Persian].
- Mollie, G. (2019). *Ancient Persian language guide*, Tehran: Avaieh Khavar. [in Persian].
- Mollie, G. (2020). *Ancient Persian language guide*, Tehran: Avaieh Khavar. [in Persian].
- Mojtabaei, F. (1973). *Plato Ideal city and the Ideal kingship in Ancient Iran* , Tehran: anjman farhng Iran bastan. [in Persian].
- Mochiri, Malek iradj (1977), “*Etude de Numismatque Iraniene sous les sassanides et arabe-sassande*”, Il, in: Afinistère de la Culture et des Arts Téhéran.
- Nyberg, S. (1964), “*A Manualof Pahlavi*”, Asatir Tehran, Germany: Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

- Oryan, S. (2013). *Manual of Middle Iranian Inscriptions* (Parthian – Pahlavi) , Tehran: elmi. [in Persian].
- Olbrycht, Marek (2016), "*dynastic, connections the Arsasid Empire and the origins of the House of sasan The Parthan and Early Sasanian And Expansion*", Michael Alram and Touraj Daryaeae, British, in: Published by British Institute of Persian Studies.
- Pakgozar, I. Heidari, M. (2016). *The manichaeen middle Persian and parthian texts*, kerman: kerman khdmata. [in Persian].
- Paruck, D.j (1976), "*Sasanian Coins*", New Dehli, in: Indological book corporatin.
- Qazvini, Z. (1994). *Asar Al- Bilad and Akhbar Al- Abad*, A Persian translated by Mirza Qajar, J. Tehran: Amirkabir. [In Persian].
- Reichelt, hans (1968), "*Avesta reader*", Germany, in:Walter de Gruyter.
- Rezai Baghdadi, Hassan. (2014). *The Islamic Coins of Iran from the Beginning to the Rise of the Seljuqs*, 1st edition, Tehran: Samt. [in Persian].
- Schindel, N. (2014), "*Sylloge Nummorum Sasanidarum*" The Schaaf Collection. Wien, in: Australian Academy of sciences press.
- Tabrizi, M. (1963). *Borhan – e Qate*, par Moin, M., vol 4, 2nd edition, Tehran: Ebn-e-sina. [in Persian].
- Tabari, M. J. (1983). *History of Tabari*, Volume 2. A Persian translated by A. Payandeh. 2nd edition. Tehran: mythology. [in Persian].
- Tabari, M. J. (2004). *History of Tabari*, Volume5. A Persian translated by A. Payandeh. 6th , edition. Tehran: mythology. [in Persian].
- Tansar's Letter to goshnasp, (1975). *Prepared by Minovi, M., and Rezwani, M.E*, 2nd edition, Tehran: university tehran. [in Persian].
- Weisehofer, J. (2014). *Ancient Persia*, A Persian translated by M. Saghebfar, 12th , edition Tehran: qoqnoos. [in Persian].
- Yarshater, E.(2015). *Iranian commin beliefs and world-view* : Cambridge History of Iran, by effort Yashere, E., Volume 3. A Persian translated by H. Anousheh, Tehran: Amir Kabir. [in Persian].

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاهیان و فعالیت ضرابخانه آن در دوره ساسانیان

حکیمه احمدی زاده شندی*

رضا شعبانی**، جواد هروی***

چکیده

شواهد تاریخی و سکه شناختی نشان می‌دهد استان مرو از اوایل دوره ساسانیان مورد توجه اردشیر بابکان و جانشینانش (۶۵۱-۲۲۴م)، بود. مرو نخستین شهر است که نام آن بر پشت سکه‌ها درج می‌شود در حالیکه درج نام ضرابخانه بر پشت سکه‌های ساسانی در میان شاهان اولیه معمول نبوده است و این بیانگر اهمیت مرو از دیدگاه سیاسی و اقتصادی بوده است. اما مساله ما پیرامون مرو، لقب قابل توجه آن یعنی شاهیان است. چرا در میان آن همه شهرهای مهم مرزی تنها مرو صاحب چنین لقبی بوده است و چه ارتباطی بین لقب شاهیان و ضرب‌های زرین اولیه برای مرو وجود دارد؟ پس از بررسی یک متن مانوی و برخی از متون اسلامی سده سوم و چهارم هجری این نتیجه به دست آمد که واژه‌ی شاهیان *šāhīgān* به معنی کاخ شاهنشاه می‌باشد که محل اسکان شاهنشاه ایران بوده است. از این رو وجود قصری در طراز پایتخت که ذیل یک استان شاهی بوده در حکم پایتخت شرقی عمل می‌کرد اکنون روشن می‌نماید که چرا مرو در اوایل عصر ساسانی به ضرب مسکوکات طلا پرداخته است در این مقاله به اهمیت مرو، لقب شاهیان، ضرابخانه‌ی مرو، و به ارتباط میان این لقب مهم با ضرب‌های طلای اولیه می‌پردازیم.

کلیدواژه‌ها: ساسانیان، مرو، شاهیان، سکه، متون پهلوی.

* دانشجوی دکتری تاریخ ایران قبل از اسلام، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران،
ahmadizadehhakime@gmail.com

** استاد گروه تاریخ، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، Reza.shabani1317@gmail.com

*** دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران، mr.javadheravi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۴

۱. مقدمه

استان مرو در واحه وسیعی در صحرای قراقوم، از کشور جمهوری ترکمنستان بر مسیر رودخانه مرغاب است (دزفولیان، ۱۳۸۷: ۱۳۰۲)، که پیوندی ناگسستنی با تاریخ و فرهنگ ایران دارد و در طول تاریخ دارای اهمیت بسزایی، از دیدگاه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و عقیدتی بوده است. این ناحیه پیش از همه به‌عنوان یک پایتخت مرزی و چهارراه دادوستد در جهان باستان به‌شمار می‌رفت (فرای، ۱۳۶۲: ۵۹)، و بر سر بزرگ‌راه بازرگانی تجارت شرق به غرب قرار داشت (بهار، ۱۳۸۶: ۸۷). علاوه بر اینها در زمینه دانش‌های باستان، در اواخر دوره ساسانیان، مرو کانون ترویج علم و میزبان آموزش دانش از ادیان و ملل دیگر بوده است (فرای، ۱۳۶۲: ۵۹)، که در مطالعات ساسانی تاکنون به‌طور ویژه و روشن پیرامون اهمیت مرو، ضربخانه و لقب شاهیان آن پژوهش نشده است. ذکر لقب مرو شاهیان در منابع اسلامی مانند طبری (طبری، ۱۳۸۳: ۱۹۹۸/۵)، یاقوت حموی (حموی، ۱۹۷۷: ۱۱۲/۵)، اصطخری (اصطخری، ۱۳۴۰: ۲۰۵)، مقدسی (مقدسی، ۱۳۶۱: ۴۵۳/۲). بیشتر مذکور است تا تحقیقات پژوهشگرانی چون آرتور کریستن سن یا تئودور نولدکه و امثال آنها که برای مطالعات ساسانی انجام داده‌اند. با نگاه به شواهد سکه‌شناختی این نتیجه حاصل می‌شود که مرو از همان ابتدا همانند تیسفون پایتخت برای ساسانیان سکه‌ی طلا و نقره ضرب کرده است (Gyselen, 2004, 75). حال چه جریانی در مرو وجود دارد که اقتصاد آن ایجاب می‌کند ضربخانه این شهر هم طلا و هم نقره تولید نماید (آرام، ۱۳۹۲: ۳۲)، و هم لقب مهم شاهیان را یدک بکشد چنانکه روبرت گوبل به درستی تشخیص داده ضرب سکه طلا تشریفاتی، برای تاجگذاری و منحصر به پایتخت بوده است (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۴). پس چرا مرو از همان ابتدا ضرب طلا دارد؟ آیا به راستی این شهر پایتخت بوده است اگر اینگونه است مرو چگونه پایتختی می‌توانست برای ساسانیان باشد. ضرورت تحقیق پیرامون سوالات فوق هم به کلی ما را از لقب جالب و تامل برانگیز مرو که تا عصر اسلامی تداوم یافته آگاه می‌نمایند و هم ارتباط روشنی را با مساله لقب شاهیان و ضرب پول‌های طلا، نقره و به کل اقتصاد و سیستم مالی مرو پیش روی ما قرار می‌دهد. با توجه به مسکوکات دوره ساسانی، ضربخانه ی مرو به خاطر ضرب سکه ی طلا در حکم ضربخانه‌ی سلطنتی شاهیان بود که چند ضربخانه دیگر به نام مرو وینارد، مرو رود، مرو را هرمزد آراست و نظم بخشید، داشت (Gyselen, 2002, 41)، که برای ضرب درهم‌های فزون تر جهت پرداخت

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاهیان و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۴۳

مقرری سپاهیان در جنگ‌های تهاجمی یا تدافعی و تولید پول برای مساله بازرگانی به فرمان ضرابخانه سلطنتی فعالیت خود را آغاز می‌کردند.

رویکرد این تحقیق تاریخی و سکه‌شناختی و روش مورد استفاده کیفی و توصیفی و تحلیلی است و برای دستیابی به داده‌های مورد نیاز، از متون پهلوی، اسلامی و همچنین از تصاویر و مطالب کتب پژوهشگرانی مانند گیزلن (Gyselen, 2004, 75)، شیندل (Schindel, 2014)، آلام (آلام، ۱۳۹۲: ۳۲)، مشیری (Mochiri, 1977)، و بررسی تصاویر مهرهای کتاب گیزلن (Gyselen, 2002, 41)، متون مانوی به زبان پارسی که از اوراق تورفان بدست آمده (Boyce, 1975, 84)، بهره گرفته شد.

در مورد پیشینه تحقیق پیرامون این لقب مهم و ارتباط آن با مساله اقتصادی و مالی نخستین بار روبرت گوبل متوجه قضیه شده است. گوبل از آنجا که خود ادعا می‌کند زبان پهلوی ساسانی نمی‌داند و در این موارد از کریستن‌سن کمک گرفته است نام پهلوی مرو با حرف نوشت MLWY در پشت مسکوکات شاپور دوم را به اشتباه ملکی MLKY و همان شاهی خوانده است. گوبل نتیجه گرفته مرو به دلیل ضرب طلا می‌بایست شهری شاهی و عنوان شاهیان داشته باشد. در واقع باید گفت گوبل تنها کمی به اصل موضوع نزدیک شده است و به حقیقت درست ماجرا دست نیافته است (آلنهایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۴). دیگر محققان سکه شناس چون پاروک (Paruck, 1976, 161)، و لوکونین (۱۳۹۳)، نیز در مورد لقب مرو اظهار نظری ننموده‌اند. محققان اخیر چون آلام تنها به ذکر مضروب‌ات طلا در مرو بسنده کرده است (آلام، ۱۳۹۲: ۳۲). و شیندل نیز به موضوع لقب مرو و ارتباط آن با مساله اقتصادی و ضرب مسکوکات طلا نپرداخته است (Schindel, 2014). گیزلن تصویر دینار طلای شاپور اول را از مجموعه سعیدی معرفی می‌کند (Gyselen, 2004, 75)، و همچنین مهرهای ساسانی توام با نام مرو را معرفی کرده است (Gyselen, 2002, 41). از این حیث می‌توان ادعا نمود مقاله حاضر گامی تازه را پیرامون یک لقب باستانی، در مطالعات تاریخی و سکه‌شناختی برداشته است.

۲. مرو و اهمیت تاریخی آن

مرو معروف‌ترین شهر در مرز شرقی قلمرو پارس بوده است (مارکوارت، ۱۳۷۳: ۱۵۲). به‌دست آمدن کتیبه‌هایی با زبان‌های مختلف در مرو نشان می‌دهد (فرای، ۱۳۶۲: ۲۹)، که آنجا در عصر باستان مرکزی برای برخورد تمدن‌ها و کانون مهاجرت اقوام بوده است (مولایی، ۱۳۹۸: ۳۳۱-۳۳۰). برخی منابع بنای مرو را به تهمورث از پادشاهان پیشدادی اساطیر ایران

نسبت داده‌اند (اصطخری، ۱۳۴۰: ۲۰۵؛ قزوینی، ۱۳۷۳: ۵۲۹؛ مشکور، ۱۳۷۱: ۷۸). پیرامون نام مرو هم، این واژه در فارسی باستان به صورت مرگو margu بوده و معادل اوستایی آن نیز مورو Mouru است (مولایی، ۱۳۹۹: ۳۳۱-۳۳۰). چنانکه مولایی بررسی نموده است اشتقاق این نام به درستی مشخص نیست. برخی محققان آن را به معنی مرغزار گرفته‌اند، اما هرچه هست این بر ما روشن است که این سرزمین در فارسی باستان به مناسبت جریان رودخانه‌ی Margu به نام همین رودخانه نام‌گذاری شده است (مولایی، ۱۳۹۹: ۳۳۱-۳۳۰). نام مرو در پارتی به صورت Marv (کتیبه شاپور یکم، ۱۳۹۲: بند دوم/۶۵). در فارسی میانه به صورت Marw به معنی گیاه (مکنزی، ۱۳۷۳: ۱۰۵). در متون اوستایی، این نام به صورت مورو Mouro آمده است (Reichert, 1968: 251). و در فارسی نو به صورت مرو به جای مانده است.

اما قدمت تاریخی مرو را معاصر مادها یا مقدم بر مادها می‌توان دانست (پارشاطر، ۱۳۹۴: ۵۴۹). و بعد از آن به میان آمدن نام این سرزمین در کتیبه داریوش اول هخامنشی نشان از اهمیت این شهر در عصر هخامنشیان دارد (مولایی، ۱۳۹۸: ۳۳۱-۳۳۰). این شهر با ورود اسکندر مورد توجه اسکندر قرار گرفت چنانکه ساخت مرو را به اسکندر نسبت داده‌اند (دینوری، ۱۳۶۴: ۶۴). اشکانیان هم به‌هنگام روی کار آمدن، به خوبی از اهمیت استراتژیک مرو برای مسائل نظامی و سیاسی و هم بازرگانی آگاه بودند و مرو را هسته‌ی شهر جدیدی کردند که دایره‌وار ساخته شده بود (گیرشمن، ۱۳۷۰: ۳۴). این امر به دلیل محافظت از شهر در برابر هجوم دشمنان بود چنانکه کالج متذکر می‌شود از فضای دایره‌وار نسبت به فضای چهارگوش آسان‌تر می‌توان دفاع کرد، همچنین بارو کشیدن بر فضای مدور نیز آسانتر است (کالج، ۱۳۸۸: ۱۳۰). خود اشکانیان نیز به خوبی دریافته بودند که می‌باید از مرو به درستی محافظت کنند چرا که آنجا در نقش پایتخت شرقی و پایگاهی برای تجهیز سپاهیان و برقراری امنیت در مرزهای شرقی کشور بود. تمرکز پارتیان بر این شهر به حدی بود که مرو به سرزمین اشکانی کوچک مشهور بود (فرای، ۱۳۶۲: ۶۵). فزون بر همه‌ی مواردی که یاد شد، شواهدی از اهمیت ادبی مرو در عصر پارتیان هم در دست است. امروزه هسته‌ی اصلی داستان عاشقانه‌ی ویس و رامین که از مشهورترین داستان‌های عاشقانه‌ی ادبیات پارسی پیش از اسلام و عصر اشکانیان است به مرو نسبت داده می‌شود (ویسهوفر، ۱۳۹۳: ۱۷۵؛ مجتبابی، ۱۳۵۲: ۱۰۰-۱۰۱).

اما سرانجام، ساسانیان با قیام اردشیر بابکان علیه اردوان چهارم و پیروزی او بر فرمانروای اشکانی، پادشاهی ایران به دست اردشیر (۲۲۴-۴۰) افتاد که با اندیشه‌های دینی خود در صدد برقراری حاکمیتی زیر تسلط یک دولت مرکزی برآمد و کوشید همه شهرها و استان‌ها را ذیل

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاهیان و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۴۵

کشوری که خود، آن‌را در کتیبه‌هایش ایران Ērān می‌نامید دربی‌ورد (کتیبه شاپور یکم، ۱۳۹۲: بند دوم/۳۴).

بر این مبنا پس از کشته شدن اردوان چهارم، واپسین پادشاه اشکانی، اردشیر به لشکرکشی به همه نواحی کشور، یا به قول کارنامه اردشیر بابکان، وی به کسته کسته ایرانشهر شد و بسیار کارزار و کشتار با سرخدایان ایران کرد (کارنامه اردشیر بابکان، ۱۳۹۷: ۱۱۱). چنانکه طبری نموداری از مسیر اردشیر برای دست‌یابی به همه نواحی ایرانشهر پدیدار می‌سازد، اردشیر از سواد سوی استخر رفت و از آنجا به گرگان لشکر کشید و سپس آهنگ ابرشهر و مرو کرد و از مرو سوی خوارزم و بلخ لشکر کشید و در آخر به مرو بازگشت (طبری، ۱۳۶۲: ۵۸۴/۲). به تقریب، این همان مسیری است که شاپور یکم بعدها برای لشکرکشی دوباره خود آن‌را انتخاب کرد و در کتیبه کعبه زرتشت آن را ثبت نمود، بدین صورت که از ماد و گرگان به سوی مرو، هرات و همه‌ی ابرشهر رفت (کتیبه شاپور یکم، ۱۳۹۲: بند دوم/۶۵-۵۹).

بازگشت دوباره اردشیر به مرو پس از یک زدو خورد در بلخ و خوارزم چنانکه طبری نوشته است (طبری، ۱۳۶۲: ۵۸۴/۲). نشان می‌دهد این شهر پایگاه نظامی و محل استقرار شاهنشاه تازه وارد در شرق ایرانشهر بوده است و اهمیتش برای اردشیر به قدری زیاد بود که وی یکی از پسران خود را که هم‌نام اوست (فرای، ۱۳۹۴: ۲۲۲)، به حکمرانی مرو گمارد. نام این شاهزاده چنانکه در کتیبه شاپور به میان آمده است اردشیر مروشاه ardashīr marš šāh است (کتیبه شاپور یکم، ۱۳۹۲: بند ۷۲/۲۳). بدین ترتیب با دست‌یافتن اردشیر و جانشینان او بر این سرزمین، مرو مرکز نظامی ساسانیان در شرق (فرای، ۱۳۶۲: ۲۹)، و مهمترین واحه استراتژیک شرقی کشور ایران محسوب می‌شد و مدام احتمال جنگ با کشورها و اقوام بیگانگان را می‌رفت (همان، ۴۷). پس در واقع به همین دلیل بود که این شهر مرزی که چهار راه بازرگانی، مرکز دادوستد و کانون دانش‌ها بود (فرای، ۱۳۶۲: ۵۹)، همچنان یک پایگاه نظامی در شرق هم بود تا در برابر تهاجم قبایل شرقی بیگانه آماده پیکار باشد، فزون بر این‌ها، یک مساله دیگر در مرو برای اردشیر که علاوه بر مقام شاهی، مقام موروثی روحانیت دین زردشتی را نیز داشت (لوکونین، ۱۳۹۳: ۴۶-۴۷). مهم بود تا هرچه زودتر به مرو دست یابد و این به‌علت استقرار دین و آیین زرتشتی در مرو بود. (فرای، ۱۳۶۲: ۵۹). چنانکه از نامه تنسر برمی‌آید اردشیر به همراه موبد خود که وظیفه تبلیغ دینی فتوحات اردشیر را داشت به همه نواحی لشکر کشید (نامه تنسر، ۱۳۵۴: ۸؛ بویس، ۱۳۹۸: ۱۳۲-۱۳۱). این موبد که نام وی را تنسر یا توسر نوشته‌اند (نامه تنسر، ۱۳۵۴: ۱۰-۹). پیش از حمله اردشیر به شهرهای نواحی مختلف می‌رفت و بیعت

دینی مردم و حاکمان محلی آن را با اردشیر و پادشاهی دینی او برقرار می‌ساخت (بویس، ۱۳۹۸: ۱۳۲-۱۳۱). بازگشت اردشیر به مرو و نثار کردن فدیه توسط او به آتشکده آناهیتا (طبری، ۱۳۶۲: ۵۸۴/۲) نشان از اهمیت و همچنین مرکزیت دینی مرو دارد، در اثر این لشکرکشی بزرگ، ضرابخانه‌ی مرو شروع به کار کرد (آلرام، ۱۳۹۲: ۱۳۹). از آنجا که این شهر با توجه به چهارراه تمدن بودن آن، خطر تسلط اجتماعی ادیان دیگر را نیز به خود می‌دید بر اساس یکی از متون مانوی که در تورفان به دست آمده است پی می‌بریم که مرو مورد توجه مانویان بوده است. چنانکه از بند دوم متن q از این اوراق به زبان پارسی مستفاد می‌شود جماعتی از پیروان مانی که یکدیگر را برادر و خواهر خطاب می‌کردند در مرو حضور داشتند و به تعلیم نوآموزان کیش و به اشاعه‌ی دین مانی می‌پرداختند. این تشکیلات گویا حتی پس از مرگ مانی هم، همچنان در مرو استوار بود. نام یکی از این آموزگاران دینی مانوی «ژروانداد» بود. در این متن مانوی آمده است (Boyce, 1975, : 48-49):

چنین دان که اگر تو خود اینجا اندر مرو بودی گمان نمی‌کنم که این‌گونه تو را عزت و ارجمندی در مرو پیدا می‌شد که اکنون پیدا شده است و همین‌طور بدان که وقتی که اینجا به مرو آمدم، همه‌ی برادران و خواهران را به نیکی یافتم و از زروانداد برادر عزیز بسیار سپاسگزارم

۳. شاهیان

با توجه به مطالب مزبور ناگزیریم مرو را یک پایتخت مرزی نظامی، دینی، علمی و بازرگانی در شرق کشور، آن هم برای همه‌ی اعصار باستان بدانیم که به دست ساسانیان رسیده است، چنانکه ذکر شد در منابع عصر اسلامی برای مرو لقبی تحت عنوان شاهیان ذکر شده است (اصطخری، ۱۳۴۰: ۲۰۵؛ ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۶۹). پیرامون معنی و اشتقاق این نام روشن است که این واژه با عنوان «شاه» بالاترین مقام کشوری همراه است و می‌بایست دلیل قابل توجهی پشت اینکه چرا به مرو عنوان شاهی و شاهانه داده می‌شود وجود داشته باشد. مارکوارت (مارکوارت، ۱۳۷۳: ۱۵۲)، طبری (طبری، ۱۳۸۳: ۱۹۹۸/۵)، یاقوت حموی (حموی، ۱۹۷۷: ۱۱۲/۵)، اصطخری (اصطخری، ۱۳۴۰: ۲۰۵)، مقدسی (مقدسی، ۱۳۶۱: ۴۵۳/۲)، ابن حوقل (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۶۹)، گردیزی (گردیزی، ۱۳۶۳: ۶۶)، برهان قاطع (تبریزی، ۱۳۴۲: ۱۲۳۳/۴) و دهخدا (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۰۷۲۱/۱۳). نوشته‌اند شهر قدیمی مرو به مرو شاهیان، شاه جان معروف است. فرای در کتاب عصر زرین فرهنگ ایران این عنوان را که در این منابع برای مرو

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاهیان و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۴۷

به‌کار برده شده است «شاهی» معنی کرده است (فرای، ۱۳۶۲: ۲۹). عقیده‌ی فرای اگر چه معنی روشنی را به‌دست نمی‌دهد و معلوم نمی‌نماید که لفظ شاهی به چه موضوعی اشاره دارد اما این مطلب را به درستی می‌رساند که این لقب را با عنوان «شاه» که صفتی برای شخص اول کشور می‌باشد ارتباطی است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۰۷۲۱/۱۳). یاقوت و بعضی نویسندگان دیگر معتقدند که شاهجان به معنی جان شاه است (دزفولیان، ۱۳۸۷: ۱۳۰۴). شاهجان در واقع صورت تغییر یافته‌ی شاهگان می‌باشد (همان: ۱۳۰۲). که به دلیل ضعف نویسه‌ی «گ» در زبان عربی به «ج» مبدل شده است (التونجی، ۱۳۸۲: ۶)، و در منابع عصر اسلامی که تحریر آنها به خط و زبان عربی است از شاهگان به شاهجان تغییر یافته است. اما خود واژه‌ی شاهگان نیز چنانکه از برخی متون پهلوی و نیز یک منبع مانوی بر ما معلوم می‌گردد صورت تغییر یافته‌ی واژه‌ی شاهیان بوده‌اند (مکنزی، ۱۳۷۳: ۱۴۱؛ پاک گوهر، ۱۳۹۵: ۱۱۳-۱۱۴)، که دموگان صورت شاهجان در منابع اسلامی را به درستی با افزودن i میانی، به صورت شاهیان shahijan ذکر کرده است (De Morgan, 1913: 76). اما وی، پا را بیش از این فراتر نهاده و نویسه «ج» را همان زقید کرده است در حالی که صورت صحیح آن، چنانکه گفتیم می‌باید شاهیان بوده که بعدها شاهیان شده است، در این مورد سکه‌شناس اتریشی، گوئل به‌درستی عنوان شاهیان shāhigān را برای مرو در نظر گرفته است (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۴). مورد دیگر به درستی به ما نشان می‌دهد که اصل این نام از ریخت پهلوی شاهیان بوده و بعدها به شاهجان مبدل شده است و آن همانا منظومه‌ی کهن ویس و رامین است، چنانکه در این منظومه که از پهلوی به فارسی به نظم در آمده است (ویسهوفر، ۱۳۹۳: ۱۷۵). داستان ویس و رامین متعلق به شهر مرو است و اسعدی گرگانی سراینده‌ی فارسی شعر در یک جا از عنوان شایگان استفاده کرده است:

به مرو شایگان مژده در افتاد که آمد شاه موبد با دل شاد

(گرگانی، ۱۳۷۷: ۲۱۱).

و در جای دیگر از عنوان معرب شده‌ی آن شاهجان بهره برده است:

همانگه سوی مرو شاهجان شد دگر باره جهان زو شادمان شد

(همان، ۱۶۰).

اما چرا مرو را استانی شاه‌یگانی معرفی نموده‌اند و آیا بطور کلی در طول عصر ساسانی استان‌هایی می‌توانستند عنوان شاهی و شاه‌یگانی داشته باشند و برآستی ویژگی‌های واجد شرایط شاهی بودن برای استان‌ها چه چیزی بوده است؟ در پاسخ به این پرسش‌ها چنانکه آلت‌هایم بررسی نموده، ما در منابع ساسانی به شهرهایی برمی‌خوریم که از استان‌های شاهی به حساب می‌آمدند و بطور مستقیم زیر نظر حاکمیت شاهی قرار داشتند، این شهرها همچون ولیعهدنشین پادشاهی ساسانی هم بوده است و به شاهزادگان حاکم در آنها لقب شاه همان استان‌ها داده می‌شد که پسران شاپور اول ساسانی بهرام گیلان‌شاه *wahrān gēlān šāh*، شاپورمیشان‌شاه *šābuhr mēšān šāh*، نرسی سگان‌شاه *narseh sagān šāh* از آن دسته‌اند (آلت‌هایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۶). به واقع این شهرها به دلایل مختلفی که مورد بحث ما نیست و درباره‌ی آن‌ها سخن را کوتاه می‌کنیم واجد شرایطی می‌شدند که شاهنشاه ساسانی به آنها عنوان شاهی عطا می‌کرد و شاهزادگان را به حکومت آنجا منسوب می‌کرد. فهرستی که ابن خردادبه از شهرهایی که اردشیر بابکان به آنها عنوان شاهی عطا کرد و امروزه نام آنها به دست ما رسیده است (ابن خردادبه، ۱۳۷۱: ۲۲). نکته جالب آنکه در میان استان‌های شاهی که شاهزاده‌نشین ساسانی هم بودند مرو هم یکی از آنهاست چرا که میزبان شاهزاده‌ای اردشیر نام، پسر اردشیر بابکان بوده است (کتیبه کعبه زرتشت، ۱۳۹۲: ۷۲-۶۸). اما تنها مرو است که در منابع اسلامی دارای لقبی با عنوان شاهجان، شاهگان است و نام شاهجان در منابع عصر اسلامی به میان آمده است و در کتیبه یا سندی مربوط به عصر ساسانی نام شاه‌یگان برای مرو وجود ندارد. اما خود این واژه بر مبنای فرهنگ زبان پهلوی با حرف‌نوشت *šhyk'n* و آوانوشت *šāhīgān* در برخی متون پهلوی به میان آمده است معنی عنوان نیز چنانکه مکزی و آموزگار ذکر کرده به معنی کاخ است (مکزی، ۱۳۷۳: ۸۵؛ آموزگار - تفضلی، ۱۳۸۲: ۸۵). با توجه به این که این متون به زبان فارسی میانه و خط پهلوی ساسانی نوشته شده، تحریر آنها در سده‌های پس از انقراض ساسانیان بوده و بر پایه‌ی این متون، پیشینه‌ی آن‌را نمی‌توان مربوط به عصر ساسانی در نظر گرفت. اما سه منبع را می‌توانیم در نظر بگیریم که با اتکا بر آنها لفظ شاه‌یگان را برای مرو مربوط به عصر ساسانی بدانیم، نخست همان منظومه‌ی ویس و رامین که پیشینه‌ای اشکانی دارد که پیش‌تر بدان اشاره کردیم. می‌دانیم که این منظومه از پهلوی به پارسی به نظم درآمده است و چه بسا عنوان شاه‌یگان در متن پهلوی بوده است که به همان شکل شایگان هم در ابیات منظوم آمده است (گرگانی، ۱۳۷۷: ۱۶۰-۸۴). و دیگر روایتی از تاریخ ثعالبیست. در کتاب ثعالبی گفتگو از پرسش‌ها و پاسخ‌هایی بین پادشاه ساسانی خسرو پرویز (۵۹۰-۶۲۸م) و ریدک است

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاه‌یگان و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۴۹

که ریدک از فرزندان و دهقانان و غلامان ویژه خسرو پرویز (۶۲۸-۵۹۰ م) بود که در فراهم ساختن خوردنی‌ها و گوارا ساختن غذاها و زیبا توصیف کردن آنها سرآمد بود، در متن آمده است: روزی خسرو پرویز از او پرسید:

«ما را از بهترین پوشاک‌ها آگاه ساز، گفت در بهار شاه‌جانی و دیقی، در تابستان کتان توزی...» (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۴۵۳). گویا به پارچه‌های لطیفی که از مرو به دست می‌آمد شاه‌جانی می‌گفتند (ثعالبی، ۱۳۶۸: پاورقی / ۴۵۳). چنانکه اصطخری هم ذکر کرده که پنبه مروی و کرباس‌های نیکو از مرو برمی‌خیزد (اصطخری، ۱۳۴۰: ۲۰۸). و این با گفته‌ی ثعالبی از قول ریدک مطابقت دارد.

علاوه بر این در متنی مانوی به زبان پارسی که از اوراق تورفان بدست آمده و اوضاع مانی و دربار شاهنشاه ساسانی یعنی کاخ تیسفون را گزارش می‌دهد عنوان شاه‌یگان درست به همین شکل *šāhīgān* در معنای قصر به میان آمده است، در یکی از بندهای این متن مانوی آمده:

(Boyce, 1975, 44) «... pad arwāwīft pad šāhīgān bar farāx ...»

«که به ارجمندی به دروازه فراخ کاخ در آید و بیرون شود» (بهار-اسماعیل‌پور، ۱۳۹۴: ۲۷۳) چنانکه بهار و اسماعیل‌پور به درستی ترجمه نموده این واژه شاه‌یگان *šāhīgān* به معنی قصر یا کاخ شاه است متن مانوی فوق جای هیچ شبهه‌ای را نمی‌گذارد که بپذیریم عنوان شاه‌جان که در منابع اسلامی آمده است معرب فارسی شاه‌گان است که خود از واژه فارسی میانه شاه‌یگان *šāhīgān* آمده است لازم است این نکته عنوان شود این واژه که اکنون در متن مانوی ملاحظه می‌کنیم به واقع قدیمی‌ترین عبارت شاه‌یگان *šāhīgān* در معنای قصر شاهی است که در متنی به خط مانوی و زبان پارسی متعلق به قرن چهارم میلادی به کار برده شده است، و همین نام است که ما به عنوان لقبی برای شهر مرو آن را ذکر می‌کنیم. با این توضیحات به نظر می‌رسد در شهر مرو قصری وجود داشته که در طراز قصر تیسفون برای ساسانیان با اهمیت بوده و متعلق به شاهنشاه و خانواده سلطنتی او بوده است، و به همین علت مرو در تاریخ به شاه‌یگان یعنی جایی که قصر شاهنشاه در آن وجود دارد نامور شده است. مشکور بدون دلیلی روشن از آن‌رو که در منابع اسلامی این لقب مندرج است می‌نویسد تازه در قرون وسطی مرو به مرو شاه‌جان معروف شد (مشکور، ۱۳۷۱: ۷۰۹). اما ما با اتکا بر قدمت همین واژه که رد آن را در متون مانوی جستجوی نمودیم و همچنین منظومه ویس و رامین و گزارش ثعالبی از وجود مرو شاه‌جان در عصر خسرو پرویز (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۴۵۳). می‌توانیم مدعی شویم نامی که به صورت پهلوی و فارسی میانه وجود دارد و در متنی مانوی متعلق به قرن چهارم میلادی

به میان آمده است و فزون بر اینها، در گزارشی که ثعالبی از عصر خسرو پرویز ارائه می‌دهد این نام نمی‌تواند تازه در قرون وسطی بدون دلیلی روشن پدید آمده باشد. بی‌شک این واژه متعلق به عصر ساسانی است و به دلیل اهمیت تاریخی بسیار مرو، در آن دوران منجر به برپایی کاخ یا سکونتگاه سلطنتی شاهنشاه در استان شده چنانکه مارکوارت هم ذکر کرده مرو محل اصلی حکومت ایران، به احتمال زیاد مقر حکمران بوده است (مارکوارت، ۱۳۷۳: ۱۰۳). و شواهد سکه شناختی نیز مؤید موضوع است که در ادامه بدان خواهیم پرداخت.

۴. مرو در سکه شناختی ساسانی

اما در مبحث سکه شناختی عصر ساسانی، مرو نخستین شهریست که نام آن برای نخستین بار در تاریخ سلسله در پشت سکه‌ها درج می‌گردد (Mochiri, 1977: 2/ 78). این نام به صورت یک واژه‌ی کامل و نه به صورت اختصاری که شیوه معمول ساسانیان بود با حرف نوشت MLWY برای اولین بار در پشت سکه‌هایی از جنس طلا متعلق به شاپور اول (۲۴۰-۲۷۰م) و دقیقاً در بالای سمت راست آتشدان مطبق با آتش افروخته نوشته شده است. (تصویر شماره یک) رویدادی عجیب است که از میان آن همه شهرهای مهم، مرو اعتبار و صلاحیت آن را پیدا می‌کند که نامش بر پشت سکه‌ای آن هم از جنس طلا درج گردد، آن هم در دوره‌ای که درج نام ضربخانه در مسکوکات معمول نبوده است. به واقع هم اینکه در مرو سکه طلا ضرب شده است خود بسیار مورد توجه است چرا که چنانکه می‌دانیم ضرب مضروبات طلا آن هم در نخستین سالهای راه‌اندازی حکومت ساسانی منحصر به پایتخت ساسانی و دربار بوده است و تنها مکانی که شاهنشاه در آن حضور داشت می‌توانست به ضرب سکه طلا پردازد. از این رو به میان آمدن نام مرو به صورت کامل MLWY آن هم بر روی مسکوکات طلای شاپور اول ما را به این نتیجه می‌رساند که مرو چنانکه از عنوان شاه‌یگان آن برمی‌آید، هم پایتخت شرقی شاپور اول بوده است و هم طبق معنی لغوی که متون مانوی برایمان روشن می‌سازند به نظر می‌رسد کاخ یا قصر شاهنشاه در آنجا برپا بوده است. احتمال یک اتفاق که منجر به حضور ویژه شاپور در مرو شده است را می‌توانیم از گزارش منابع تاریخی و کتیبه او در کعبه زرتشت جستجو کنیم. ورود پیروزمندانه اردشیر به مرو که با آتش شاهی معروف است باعث شد که این شهر در خاور به عنوان یک پایگاه نظامی برای زدوخوردهای شرقی انتخاب گردد (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۸). در بند ۲۳ از کتیبه کعبه زرتشت شاپور اول که کارگزاران دوران پادشاهی اردشیر ذکر می‌شوند از شاهزاده‌ای اردشیر نام با عنوان «اردشیر مرو شاه ardaxšīr

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاه‌یگان و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۵۱

«marv šāh» نام برده می‌شود (کتیبه کعبه زرتشت، ۱۳۹۲: ۷۲-۶۸). که اردشیر بابکان با تسلط بر این شهر یکی از پسران خود که همانام وی بود را در مرو به حکمرانی گمارد اما با مرگ اردشیر و در هنگام پادشاهی شاپور گویا این شاهزاده‌ی اردشیر نام یا کشته شده و یا از مقام خود عزل شده است، زیرا نام او دیگر در میان کارگزاران دوره پادشاهی شاپور در کتیبه‌ی نامبرده دیده نمی‌شود (کتیبه کعبه زرتشت، ۱۳۹۲: ۷۲). علت تغییر احتمالی حاکم مرو به دست شاپور را باز هم در اهمیت استراتژیک این شهر جستجو می‌کنیم. اهمیت مرو آنقدر زیاد بوده که شاپور به برادر خود، که شاید در سر سودای تاج و تخت را می‌پروراند اعتماد نکند و حکمرانی آنجا را به شخصی مطمئن‌تر و یا شاید زیر نظر خود اداره کند. گزارش یک درگیری بین شاپور اول و برادر دیگر خود برای دستیابی به پادشاهی نیز در دست است. چنانکه اولبرایخت بررسی نموده پس از مرگ اردشیر بابکان، پسر او شاپور با یکی از برادران خود بر سر تخت و تاج پادشاهی گلاویز شده و او را کشته است. اولبرایخت این شاهزاده که همانام پدر وی اردشیر است را حاکم سیستان و اردشیر سکان‌شاه نوشته است که شاپور او را از صفحه روزگار محو نمود. (Olbrycht, 2016: 28) اکنون می‌توان گفت علاوه بر اردشیر سکان‌شاه که بدست شاپور کشته شد شاید این پیامد برای برادر دیگر، اردشیر مروشاه نیز رخ داده است و او با تکیه بر تخت شاهی در قصر شاه‌یگان ساسانی در استان شاهی مرو، ادعای جانشینی و طغیان نموده و بدست شاپور از تخت شاه‌یگان مرو به زیر کشیده شده است. به هر روی در کتیبه‌ی شاپور در هنگام پادشاهی وی نام هیچ یک از این دو برادر، اردشیر سکان‌شاه و اردشیر مروشاه نیست و احتمال بر این می‌رود که هر دوی اینها بدست شاپور کشته شده‌اند این سکه‌های زرین از شاپور با نام کامل مرو که ذکر آن را به میان آوردیم تا حدی گواه این مطلب است. بدین ترتیب که به عقیده اولبرایخت سکه‌های دو رخ اردشیر بابکان کار خود شاپور است که در سکستان یا سیستان ضرب نموده است تا بگوید جانشین بر حق شاهنشاهی ساسانی است. اگر این گفته اولبرایخت را بپذیریم شاهد سیاستی از شاپور بر سکه‌ها که خود ابزار سیاسی - تبلیغاتی می‌باشد هستیم. سیاستی که اکنون می‌بینیم شاپور آن را در مرو پس از کنار نهادن اردشیر مروشاه هم پیاده نموده است. او با ضرب دینار در مرو با نشانه کامل مرو که از خاص‌ترین و زیباترین سکه‌های ضرب شده‌ی اوست قصد آن را داشته که اعلام دارد تسلط بر مرو شاهزاده‌نشین نیز چون سکستان شاهزاده‌نشین در دست شخص اوست. گوبل عبارت پشت سکه‌های زرین شاپور دوم را که همین عبارت پشت سکه‌های شاپور اول است را بر روی بعضی از دینارها واژه شاه‌یگان šāhigān با معانگار malki خوانده است (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۴). آن را همان

شاهیگان sāhigān معنی کرده است (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۴). گویا گوبل از وجود دینار نامبرده شاپور اول (۷۰-۲۴۰م) اطلاعی نداشته است. حتی پس از شاپور اول هم یک بار دیگر نام مرو در مضروب‌ات طلا آن هم به صورت کامل mlwy دیده می‌شود و آن در مسکوکات پسر شاپور، بهرام یکم (۴-۲۷۱م) است (آلرام، ۱۳۹۲: ۳۲). نکته جالب آنکه در دینار بهرام اول نام مرو تقریباً به همان شکل مسکوکات شاپور اول و در همان فضا از نوشته می‌شود (تصویر دوم). مساله سبک شناسی سکه و شباهت بسیار زیاد قالب دو سکه‌ی پدر و پسر این اجازه را به ما می‌دهد که ادعا کنیم قالب‌زن هر دو سکه یک استاد کار بوده است به هر روی گوبل MLWY پشت مضروب‌ات دینار را ملکی malki در معنای شاهی گرفته، اختلاف قرائت گوبل بر سر نویسه‌ی سوم یعنی W است که شکل پهلوی آن برای حرف W و حرف K یکسان است (Nyberg, 1964, 129, Paruck, 1976: 582). توجه گوبل به لقب تاریخی مرو (شاهیگان) که در منابع تاریخی آمده کاملاً درست است اما ناگزیریم خوانش گوبل را نپذیریم. صورت آرامی واژه شاه šāh همانا ملکا MLKA است (مکنزی، ۱۳۷۳: ۱۴۰). با مطالب فوق ما دریافتیم که مساله اهمیت مرو تا به فعالیت ضربخانه‌های آنجا نیز بسط یافته است و ضربخانه مرو در حکم یک ضربخانه سلطنتی فعالیت می‌کند، چرا که سکه طلا ضرب کرده و نام کامل مرو را برای نخستین بار در تاریخ این سلسله بر این مسکوکات به میان آورده است. شاید از دیگر اهداف درج نام مرو بر روی این مضروب‌ات زرین فارغ از مطالبی که تا اینجا گفتیم آن باشد تا با پایتخت اصلی ساسانیان در حدود مرکزی کشور اشتباه گرفته نشود. این عقیده پیرامون هدف فوق از این جهت به ذهن ما خطور می‌کند که می‌بینیم به نوشته برخی پژوهشگران همچون فرای، مشکور که متذکر شده‌اند مرو را بدین دلیل مرو شاهجان گویند که با شهر مرو نام دیگری چون مروود اشتباه گرفته نشود (فرای، ۱۳۶۲: ۲۹؛ مشکور، ۱۳۷۱: ۷۰۹). چنانکه از این گفته در می‌یابیم گویی قصد بر آن بوده است که بگویند علت گفتن شاهیگان به مرو این است که اعلام دارند آنجا یک واحه سلطنتی در حکم پایتخت شرقی ایران شهر است که مضروب‌ات طلا دارد و این قابل تمایز با دیگر شهرهای توام با نام مرو در این خطه است که دارای ضربخانه بوده‌اند.

۵. فعالیت‌های ضربخانه مرو

ضربخانه مرو به لحاظ مساله بازرگانی و تولید پول برای داد و ستد، و پرداخت مقرری سپاهیان فعالیت خود را خیلی زود آغاز کرد. ضربخانه مذکور به عنوان پیش‌آهنگ ضربخانه‌های

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاهیانگ و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۵۳

کشور خیلی زود مُهر خود را در قالب دینار طلا با روی کار آمدن شاپور اول ضرب کرد (Gyselen, 2004, 75). اگرچه نامی از این شهر در مضروبوات اردشیر بابکان (۲۲۴-۴۰) بنیانگذار سلسله ساسانی نیست این بدان دلیل است که بطور کلی مسکوکات اردشیر فاقد نام ضربخانه هستند. چرا که نوشتن نام مکان ضرب سکه از زمان بهرام چهارم قابل مشاهده است (حسنی، ۱۴۰۲: ۳۵). اما با پیدایی نام مرو بر روی مسکوکات طلای شاپور اول می‌توانیم ادعا کنیم این شهر از آغاز، شروع به ضرب سکه برای پادشاهی ساسانیان کرده است (آلرام، ۱۳۹۲: ۳۰). شاید چهارراه بازرگانی بودن مرو برای این اتفاق بی‌دلیل نبوده باشد.

ضرب مسکوکات طلا از پس شاپور اول (۲۴۰-۷۰م) (Mochiri, Gyselen, 2002: 159-158) و پیدایی دوباره آن در عهد بهرام اول (۲۷۱-۴م) (آلرام، ۱۳۹۲: ۳۲). که همچنان یادآور اهمیت بسیار زیاد این شهر است به ما اجازه می‌دهد فعالیت این ضربخانه که تولید دینار بر عهده داشته است را تا سال‌های میانی حکمرانی این سلسله دنبال کنیم. این جستجو ما را به نتیجه می‌رساند که ضرب مسکوکات طلا در مرو همچنان تا هشتمین پادشاه دودمان ساسانی یعنی شاپور دوم (۳۰۹ تا ۳۷۹م) ادامه می‌باید ما مضروبواتی از شاپور دوم را نیز مشاهده می‌کنیم (Mochiri, 1977: 2/ 78). که در کنار آتشدان نام کامل مرو MLWY را بر خود دارند. این موضوع نشانگر فعالیت مداوم این ضربخانه تا این زمان است. اما ضرب درهم چنانکه گفتیم به دلیل پرداخت مقرر سپاهیان و مساله بازرگانی از همان ابتدا با آغاز لشکرکشی‌های اردشیر در مرو فعال شده و با استثناهایی بی‌وقفه تا پایان عصر ساسانی (۶۵۱م) اقدام به ضرب سکه می‌کرده است که این ضرب درهم، گاه همزمان با ضرب دینار در این ضربخانه شاهی بوده است. ما فعالیت مرو را چنانکه از مسکوکات بجای مانده از عصر ساسانی مشاهده می‌کنیم در عهد پادشاهان زیر لیست می‌نماییم:

- ۱- شاپور اول (آلرام، ۱۳۹۲: ۳۰؛ Gyselen, 2004, 75)، ۲- بهرام اول (آلرام، ۱۳۹۲: ۳۲)، ۳- بهرام دوم (آلرام، ۱۳۹۲: ۳۲)، ۴- شاپور دوم (Schindel, 2014, 146)، ۵- شاپور سوم (Schindel, 2014, 160)، ۶- بهرام چهارم (همان، ۱۶۸)، ۷- یزدگرد اول (همان، ۱۷۴)، ۸- بهرام پنجم (Mochiri, 1997: 2/ 79)، ۹- یزدگرد دوم (Schindel, 2014, 184)، ۱۰- پیروز (Paruck, 1976, 161)، ۱۱- جاماسب (Paruck, 1976, 161)، ۱۲- کواد اول (Paruck, 1976: 161)، ۱۳- خسرو اول (Paruck, 1976: 161)، ۱۴- هرمزد چهارم (Paruck, 1976: 161)، ۱۵- خسرو دوم (Mochiri, 1977: 2/ 79)، ۱۶- بهرام ششم (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: جدول انتهایی کتاب)، ۱۷- اردشیر سوم (Paruck, 1976, 161)، ۱۸- یزدگرد سوم (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۰۵)، برای یزدگرد

سوم (۶۳۲-۵۱م) واپسین شاهنشاه ساسانی، مرو تا آخرین سال سلطنت او یعنی سال بیستم سکه ضرب می‌کند. به عبارتی تا زمانی که یزدگرد زنده بوده سکه‌خانه‌ی این شهر شاهی هم فعالیت خود را ادامه می‌دهد، ضربخانه‌ها تا هنگامی که شاه نزدیک آن بود فعالیت می‌کردند همچنان که شاه به سوی شرق می‌رفت ضربخانه‌های غرب آرام می‌گرفتند و ضربخانه‌های شرق به ضرب سکه می‌پرداختند (دریایی، ۱۳۹۲: ۳۲) و BBA ضربخانه سیار شاهنشاهی بود که به نام یزدگرد سوم سکه ضرب می‌کرد (همان، ۳۳). فارغ از اینها وجود نام مرو در مضروبات شاهان شورشی نشان از اهمیت استراتژیک این شهر که عنوان شاهیان را هم یدک می‌کشد برای شورشیان دارد. بهرام ششم (۵۹۱-۵۹۰م) ملقب به چوبین پس از شورش خود، بلافاصله آهنگ مرو کرد. روشن است که مرو آن پایگاه نظامی شرقی که به لحاظ سیاسی استان شاهی بوده و اهمیتی کمتر از تیسفون ندارد تا چه اندازه برای بهرام که خود نبرده‌ای کار آزموده بود اهمیت داشت که در همان سال اول وی مرو را به تصرف خود در آورده و تا آخرین ماه‌های پادشاهی‌اش در سال سلطنت خود در مرو سکه زده است (Malek, 2013: 458). از آن‌رو که مرو شاهیان بوده بی‌شک از سوی دربار ساسانی برای محافظت از آن تدابیری اتخاذ شده بود و چه بسا یک درگیری بین سپاه بهرام و سپاهیان ساسانی در مرو صورت گرفته است. وجود ضربخانه ابرشهر AP در مضروبات بهرام ششم ما را به عقیده یاد شده استوار می‌گرداند. شاید بهرام پیش از حمله به مرو، جایی که توسط سپاهیان ساسانی محافظت هم می‌شده، ابتدا به ابرشهر در نزدیکی مرو حمله برده و آنجا را پایگاه نظامی خود و مکانی برای تجهیز سپاهیان خویش جهت جنگ با ساسانیان قرار داده است. مضروبات از ری LD به ابرشهر AP و سپس به مرو ML همین مسیر لشکرکشی بهرام چوبین را نمودار می‌سازد و نشان می‌دهد او بر هر استان مهمی پا نهاد ضربخانه‌ی آنجا را جهت تولید سکه‌ی با نام خویش به فعالیت ملزم کرده است (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: جدول انتهای کتاب). این در واقع کمابیش همان مسیری است که از همان سالهای آغازین سلسله ساسانی فاتحان برای رفتن به مرو از آن می‌گذشتند. چنانکه در تاریخ طبری و کتیبه شاپور (طبری، ۱۳۶۲: ۵۸۴/۲؛ کتیبه کعبه زرتشت، ۱۳۹۲: ۷۰). می‌بینیم اردشیر و شاپور هر دو، پیش از ورود به مرو، ابتدا در ابرشهر مستقر شده‌اند. بررسی مسکوکات این سالها بر ما معلوم می‌نماید که ساسانیان بلافاصله پس از مرگ بهرام تسلط شاهیان خویش و مرو را بدست آوردند و به شاه شورشی بعدی که همانا دایی خسرو پرویز ویستهم (۶۰۰-۵۹۱م) است فرصت دستیابی به مرو را نداده‌اند. چرا که پس از بهرام که مضروباتی با نشانه مرو ML دارد (Mochiri, 1977: 2/79). اثری از نشانه مرو بر سکه‌های ویستهم

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاه‌یگان و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۵۵

نیست، اما نشانه ابرشهر AP در مسکوکات ویستهم دیده می‌شود. این یعنی آنکه ویستهم هم مانند بهرام پس از شورش و تسلط بر ری LD، به سرعت آهنگ ابرشهر و مرو را کرده است (آلت‌هایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۴۵). و طی یک سری زدوخوردها ابرشهر را فتح نموده و در آن سکه زده است اما برای دستیابی به مرو کامیاب نشده است چرا که برعکس بهرام، ویستهم سکه‌ای با نشانه مرو ML که گواه تسلط او بر مرو باشد را ندارد. ضرب سکه در ضربخانه‌های سرزمینهای شرقی پس از قتل بهرام ششم، و ویستهم از نخستین اقدامات خسرو دوم بود به همین دلیل از نظر تاریخی بعد از محدود سکه‌هایی که در عصر بهرام ششم ضرب شده‌اند شاهد سکه‌های بسیاری هستیم که در ضربخانه‌های شرق ایران آن روز ضرب شده‌اند (Mochiri, 1997:2/481). با توجه به جدول ترتیب زمانی سکه‌های ضرب شده مرو از همان ابتدای عصر ساسانی تا آخرین سال سلطنت یزدگرد سوم که بیستمین سال سلطنت او باشد سکه ضرب کرده است. پس از مرگ یزدگرد سوم (۶۵۱م) در مرو و فروپاشی دولت ساسانی، اعراب مسلمان درصدد الگوبرداری از اندیشه‌های ساسانی و به‌کارگیری خط پهلوی بر درهم‌های خود نام کامل مرو را به دو خط پهلوی و کوفی درج کردند (عقیلی، ۱۳۷۷: ۳۳۵). درج نام مرو بر سکه‌های عرب ساسانی (رضایی باغ‌بیدی، ۱۳۹۳: ۴۰؛ Paruck, 1976, 161)، بیانگر توجه اعراب مسلمان به اهمیت استراتژیک مرو می‌باشد بدین ترتیب پس از ورود اسلام مقر والی خراسان و بعد محل توقف مامون برای حدود یک دهه شهر مرو بود. (هروی، ۱۳۸۸: ۹۳).

۶. مرو و شهرهای هم‌نام پیرامون

وجود نام ضربخانه‌های دیگری که مرکب با نام مرو هستند نشان می‌دهد استان مرو یک ضربخانه‌ی در حکم ضربخانه سلطنتی شاه‌یگان نام و چند ضربخانه‌ی دیگر داشته است که برای ضرب درهم‌های فزون‌تر به جهت پرداخت مقرری سپاهیان و تولید پول برای مساله بازرگانی، گاه‌گاهی به فرمان ضربخانه سلطنتی فعالیت خود را آغاز می‌کردند. در این رابطه نام دو ناحیه در مرو به ما رسیده است که دارای ضربخانه بوده و به تولید پول می‌پرداختند. این دو شهر یکی «مرو وینارد» و دیگری «مرو رود» هستند که از منابع تاریخی سکه‌شناسی به ما رسیده‌اند. نخست به مرو وینارد می‌نگریم که نام آن در برخی مضروب‌ات سیمین هرمنز چهارم (۵۹۰-۵۷۹م) به صورت MLWWNALT به میان آمده است (Mochiri, 1977:2/ 105). این نام چنان‌که پیداست مرکب بوده و متشکل از دو جزء مرو MLW به اضافه‌ی وینارد WNALT که از

مصدر ویناردن winārdan به معنی منظم کردن، آراستن، و مرتب کردن است (مکنزی، ۱۳۷۳: ۱۵۹). می‌باشد. پس نام کلی این شهر بدین شکل است:

MLW WYNALT
marw_wīnārd

مرو[را]آراست

اما چه کسی این شهر را وینارد و آراست؟ چنانکه ما در برخی مهرهای به‌جا مانده از عصر ساسانی می‌بینیم از جمله شهرهایی که واژه وینارد WYNALD از مصدر ویناردن را بر خود دارند همراه با نام شاهنشاهی ذکر می‌شوند که شهر مورد نظر را وینارده و یا آراسته است. شهرهایی چون

štl_wyn<n>'lt_yzdklty
šahr_wīnārd_yazdgird

شهر (را) یزدگرد آراست [و نظم بخشید]
(تصویر شماره سوم)

که مهری از آمارگر آن بدست آمده است از آن دسته است (Gyselen, 2002, 71). حتی در متون پهلوی نیز ردی از این موضوع داریم، در ابتدای نسخه پهلوی خسرو و ریدکی از شهر ایران وینارد قباد Ērān wīnārd kawād یاد شده است که معنی آن ایران را کواد آراست و نظم بخشید است (آسانا، ۱۳۷۱: ۷۲). بنابراین شهری که بر سکه‌هایی از هرمزد چهارم (۵۹۰-۵۷۹م) با نام مرو-وینارد داریم (Mochiri, 1977:2/ 105). خلاف عقیده گوبل که آن را نام کامل دانسته است (آلتهایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۳). اما نام کامل نبوده و دارای سه واژه بوده و واژه سوم نام یک پادشاه باشد. از روی منطق نام پادشاهی که کنار نشان این ضرابخانه باشد را می‌بایست کاندیدای آن برشمیریم و آن شاهنشاه، همانا هرمزد چهارم است. پس نام کامل این سکه خانه می‌بایست (تصویر شماره چهارم)

mlw wn<n>'lt 'whlmzd
marw_wīnārd_ohrmazd

«مرو را هرمزد آراست و نظم بخشید»

بوده باشد که بر روی این سکه‌ها به میان آمده و معرف شهری جدید توأم با نام مرو است (Mochiri, 1977:2/ 105). می‌توان پایه این شهر را به توسط همین هرمزد چهارم دانست و یا دست کم گفت هرمزد به منطقه‌ای در مرو رونق بخشیده و در آن ضرابخانه راه انداخته و نام مرو-وینارد-هرمزد را بر آن نهاده باشد. این کار نیز علاوه بر علاقه خاندان ساسانی به استان

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاهیانگ و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۵۷

مرو شاهیانگ می‌توان به دلیل درگیری‌های هرمزد با درباریان پایتخت اصلی خویش باشد که سرآخر هرمزد را به کشتن داد. گزارشی از درگیری هرمزد با برخی درباریان را طبری برایمان معلوم داشته است (طبری، ۱۳۶۲: ۷۲۵/۲). شاید هرمزد به دلیل مقابله با بهرام چوبین در صدد تجهیز واحه مرو این استان شاهی برآمده است و شهر دیگر را به جهت تولید پول مورد نیاز لشکرکشی‌ها راه انداخته است. این عقیده را برخی مضروب‌ات بهرام چوبین که نام مرو را بر خود دارند برایمان مسجل می‌سازد (Malek 2023, 458). اما شهر دیگری که دارای ضرابخانه‌ای در مرو بوده چنانکه گفتیم «مرورود» بوده است. نام کامل آن در سکه‌ها (Mochiri, 1997: 2/ 104)، و مهرهایی به‌جا مانده از عصر ساسانی به میان آمده است (Gyselen, 2002: 41). هم نام آن در منابع اسلامی مانند مسعودی، آمده است (مسعودی، ۱۳۷۴: ۲۵۸/۱). و هم در منابع ایرانی چون شاهنامه فردوسی:

سوی طالقان آمد و مرورود سپهرش همی داد گفندی درود

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۳۱۷/۱).

مرورود نیز به تنهایی می‌بایست شهر پراهمیتی در شرق بوده باشد و با توجه به اصلاحات گسترده اداری و دیوانی در دوره کواد و فرزندش خسرو انوشیروان می‌توان احتمال داد در این دوره مرورود دارای مقامی با عنوان استاندارده شده است (حسنی، ۱۴۰۲: ۳۷).

چنانکه گفتیم از آن حتی مهرهایی چند متعلق به آمارگران آن شهر نیز به میان آمده که به توسط گیزلن خوانده و معرفی شده است. از قضا در یکی از این مهرها نام مرورود پس از هرات و خود مرو به میان آمده است (تصویر شماره پنجم) که به درستی نشان می‌دهد این سه ناحیه جدای از هم هستند و مامور جمع‌آوری مربوطه که این مهر متعلق به او بوده است وظیفه‌ی آمارگری این سه شهر را توامان با هم داشته است. متن مهر یاد شده بدین شرح است:

hlyd W= Harēy ud هرات

mlwy W = Marw ud مرو و

mlwlwt= Marwrūd مرورود

(Gyselen, 2002: 41).

در مهر دیگری نیز مرورود در کنار بلخ معرفی شده است که نشان می‌دهد این مامور که صاحب مهر است وظیفه جمع‌آوری آمارگری دو شهر بلخ و مرورود را داشته است. متن مهر بدین شرح است (تصویر شماره ششم)

Mlwlwty ud bhl 'm'lkI
Marwrūd ud balx āmārgr

آمارگر مرورود و بلخ

(Gyselen, 2002: 42).

همان‌طور که گفتیم همین مرورود شهر معتبر دیگرست که برخی منابع گفته‌اند مرو را بدین دلیل شاهجان گفته‌اند که با مرورود اشتباه گرفته نشود (فرای، ۱۳۶۲: ۲۹؛ مشکور، ۱۳۷۱: ۷۰۹). با اتکا بر مهر فوق که نام مرو و مرورود را در کنار هم به میان آورده است می‌توانیم بگویم این گفته نادرست است و خود نام مرورود با مرو شاهجان متفاوت بوده و قابل تمایز است و کاتبان عصر ساسانی بدین موضوع اشراف کامل داشته و هر دو نام را کنار هم به میان آورده‌اند. نام اختصاری ML در سکه‌ها که پیش‌نام مرو است شاید گاهگاهی علاوه بر مرو اصلی متعلق به همین مرورود باشد که به درستی از آن آگاهی نداریم شاید سه نشانه اختصاری M. ML. MLW که نویسه‌های آغازین اینها از نام مرو هستند را با توجه به رویدادهای تاریخی عصر بتوانیم برای هر کدام از این شهرهای مرکب مرو نام در نظر بگیریم. بی‌شک ضرابخانه مروشاهیگان علاوه بر طلا، نقره هم ضرب می‌کرده است. به این مورد بدان دلیل اشاره کردیم که بگوئیم با توجه به مطالب فوق آنگونه نمی‌توانسته باشد که هر چه مضروب‌ات طلاست متعلق به شاهیان و باقی مضروب‌ات درهم مروهای غیرشاهیگانی باشد. چرا که ضرابخانه‌های پایتخت اصلی یا دربار که دارای نشانه BBA هستند(؟) هم مضروب‌ات طلا دارند و هم نقره و می‌توان باور داشت که پس این شامل مروشاهیگان نیز بوده است. مرو نیز چنانکه نشان دادیم از همان ابتدا در قالب ضرابخانه بر سکه‌ها نام خود را منتشر نمود و شهریار ساسانی به وسیله‌ی همان سکه‌های ضرب شده اعلام داشتند که دارای یک پایتخت نظامی - اقتصادی شرقی‌اند که در آن قصری ساخته و به ضرب پول طلا می‌پردازد. مورد دیگر مساله‌ی تولید پول درهم برای مرو بود که در وهله اول به لحاظ مساله بازرگانی می‌بایست مقدار مورد نیاز پول مبادلاتی در آن تولید گردد. مرحله بعد تامین پول مورد نیاز برای مقرری سپاهیان بود. چنانکه گفتیم مرو از همان آغاز با ورود اردشیر بابکان ابتدا به پایگاه نظامی بدل شد و سنگر ایرانیان به سوی آسیای مرکزی بوده (Paruck, 1976: 162-161). و مقری برای شکست تهاجم کوچ‌نشینان آنسوی آمودریا بود (مشکور، ۱۳۶۲: ۷۱۱). بعدها هم تمامی شاهانی که اقدام به جنگ‌های تهاجمی یا تدافعی در شرق می‌کردند با برقراری اردوگاه نظامی در مرو آرایش سپاهیان‌شان را با راه‌اندازی و گشایش ضرابخانه‌های جدید بازتاب می‌دادند چرا که مستمری سپاهیان می‌بایست در محل استقرارشان پرداخت شود (آلت‌هایم و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۸).

۷. نتیجه‌گیری

استان مرو در طول تاریخ یک شهر مهم مرزی بوده است که هم چهارراه تجارت بازرگانی و هم کانون علوم دانشمندان عصر به شمار می‌رفت. این ناحیه همچنین جایگاه تداخل ادیان مختلف زنده جهان نیز بوده است. فزون بر این‌ها وجود کتیبه‌هایی به زبان‌های مختلف بر خورد ملل گوناگون آن عصر در این سامان را گواه می‌کند. جملگی این ویژگی‌ها برای یک شهر مرزی توجه سلسله‌های پادشاهی باستانی بدین ناحیه را جلب می‌کرد. اما اوج اهمیت مرو در تاریخ ایران آن طور که بر ما معلوم می‌گردد در عصر ساسانیان بود چرا که ساسانیان به سبب اهمیت فزاینده مرو لقبی تحت عنوان شاه‌یگان *šāhīgān* را به این شهر داده‌اند. این لقب بی‌شک به دلایل مختلفی که مرو را از دیگر نواحی متمایز می‌کرد برای این شهر به کار برده می‌شد، این مطلب از این رو بر ما مسجل‌تر می‌گردد که مشاهده می‌کنیم علاوه بر منابع ساسانی، بسیاری از منابع عصر اسلامی نیز لقب شاه‌یگان را برای مرو ذکر کرده‌اند. بر پایه کتیبه شاپور اول در محوطه باستانی نقش رستم از مرو در کنار دیگر استان‌های استراتژیک ایران ساسانی چون کرمان و سیستان که از جمله استان‌های شاهی کشور بوده‌اند نام برده می‌شود. مرو شاهی را به واقع می‌توان در حکم پایتخت شرقی شاهنشاهی ایران ساسانی در نظر گرفت، چرا که از میان همه‌ی استان‌های شاهی ایران‌شهر تنها مرو است که لقب شاه‌یگان را یدک می‌کشد. لقب شاه‌یگان به مناسبت ترجمه فارسی این کلمه از اصل پهلوی آن، به معنی قصر و کاخ شاهی می‌باشد. این مورد را یک متن مانوی که بدان پرداختیم نیز تایید می‌کند. از این رو روشن است که در شهر مهم مرو به نظر می‌رسد یک کاخ سلطنتی متعلق به شهریاران ساسانی وجود داشته باشد. این شاهان یا اوقاتی از سال و یا به سبب درگیری‌های نظامی به همراه خانواده سلطنتی به سوی مرو حرکت کرده و مدتی در آن کاخ شاهی خود می‌گذرانند چنانکه مارکوارت اشاره می‌کند که مرو محل اصلی حکومت ایران و مقر حکمران ساسانی بوده است. به همین دلیل است که مرو به دلیل وجود قصر شاهنشاه به شاه‌یگان معروف بود. این کاخ می‌بایست قصری مجلل چون کاخ‌های تیسفون، استخر، بیشاپور و... بوده باشد که در طول نزدیک به پنج قرن تداوم سلسله‌ی ساسانی، هر بار شاهنشاهان ایران با خدم و حشم و لشکریان خود در آن ناحیه اسکان می‌گزیدند. ورود آخرین شاهنشاه ساسانی یزدگرد سوم به مرو که در همان ناحیه نیز کشته شد این عقیده را تایید می‌کند. ضرب سکه طلا در اوایل دهه‌های راه‌اندازی سلسله ساسانی با نام ضرب‌بخانه مرو *MLWY* که برای نخستین بار در تاریخ ساسانیان اتفاق می‌افتاد نشان می‌دهد مرو در حکم یک ضرب‌بخانه سلطنتی و چهارراه بازرگانی بود، که حتی در مواقع

لزوم فرمان به راه‌اندازی ضربخانه‌های دیگری در حدود مرو برای تامین مقرری سپاهیان و پول مورد نیاز صادر می‌کرد. وجود ضربخانه‌های مرکب با نام مرو چون مرو-وینارد و مرو-رود این موضوع را تایید می‌کند. سرانجام پس از به قتل رسیدن یزدگرد سوم دیگر مرو و شاهیان آن هیچ‌گاه میزبان شهریاران ساسانی نشده و برای این دودمان سکه ضرب نکردند.

تصاویر

تصویر دوم (<http://Taghvimetarih.com>)

تصویر یک (Gyselen, 2004, 75)

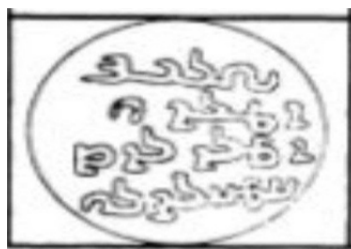
تصویر چهارم (Mochiri, 1977, 105)

تصویر سوم (Gyselen, 2002, 71)

تصویر ششم (Gyselen, 2002, 42)

تصویر پنجم (Gyselen, 2002, 41)

کتاب‌نامه

- آسانا، جاماسب جی (۱۳۷۱). خسرو قبادان و ریدکی، متون پهلوی ترجمه سعید عریان، تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- آرام، میثائل (۱۳۹۲). «نخستین سکه های ساسانی»: ساسانیان، وستا سرخوش-سارا استوارت، ترجمه کاظم فیروزمند، تهران، نی.
- التونجی، محمد (۱۳۸۲). فرهنگ فارسی-عربی، چاپ سوم، تهران، هیرمند.
- اصطخری، ابوالقاسم ابراهیم (۱۳۴۰). مسالک و ممالک، ترجمه محمد بن اسعد بن عبدالله تستری، بکوشش ایرج افشار، تهران، کتاب.
- ابن حوقل، محمد بن علی بن حوقل (۱۳۶۶). ایران در صوره الارض، ترجمه جعفر شعار، تهران، امیر کبیر.
- ابن خردادبه، ابوالقاسم عبیدالله (۱۳۷۱). مسالک و الممالک، ترجمه سعیدخاکرند، تهران، موسسه مطالعات و انتشارات تاریخی میراث ملل.
- ایمان پاک گوهر و مهدیه حیدری (۱۳۹۵). مانی نوشت های پارتی و پارسی، کرمان، خدمات فرهنگی کرمان.
- بهار، مهرداد (۱۳۸۶). از اسطوره تا تاریخ، ویرایش ابوالقاسم اسماعیل پور، چاپ پنجم، تهران، چشمه.
- بویس، مری (۱۳۹۸). زرتشتیان باورها و آداب دینی آن ها، ترجمه عسکر بهرامی، چاپ شانزدهم، تهران، ققنوس.
- ثعالی، عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۱۳۶۸). تاریخ ثعالی، پاره نخست ایران باستان، ترجمه محمد فضائلی، تهران، نقره.
- تبریزی، محمدحسین (۱۳۴۲). برهان قاطع، باهتمام محمد معین، جلد چهارم، چاپ دوم، تهران، ابن سینا.
- حموی، یاقوت بن عبدالله (۱۳۹۷، ۱۹۷۷ م.). معجم البلدان، جلد پنجم، دارصادر، بیروت.
- حسینی، میرزاحمد (۱۴۰۲). معرفی گلمهر ساسانی اُستاندار مرورود در خراسان بزرگ، پژوهشهای علوم تاریخی، سال ۱۵، شماره ۳، تابستان، شماره پیاپی ۳۵، صص ۲۳-۵۰.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت نامه دهخدا، جلد سیزدهم، چاپ دوم، تهران، دانشگاه تهران.
- دریایی، تورج (۱۳۹۲). شاهنشاهی ایران، پیروزی عربها و فرجام شناختی زرتشتی، ترجمه شهرام جلیلیان، تهران، توس.
- دینوری، ابو حنیفه احمد بن داود (۱۳۶۴). اخبار الطوال، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، نی.
- دزفولیان، کاظم (۱۳۸۷). اعلام جغرافیایی در متون ادب فارسی تا قرن هشتم هجری، تهران دانشگاه شهید بهشتی.
- رضایی باغ بیدی، حسن (۱۳۹۳). سکه های ایران و دوره اسلامی از آغاز تا بر آمدن دوره سلجوقیان، سمت، تهران.

۶۲ تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، سال ۱۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

- ژاله آموزگار، احمد تفضلی (۱۳۸۲). زبان پهلوی، ادبیات و دستور آن، چاپ چهارم، تهران، معین.
- طبری، محمدبن جریر (۱۳۶۲). تاریخ طبری، جلد دوم، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ دوم، تهران، اساطیر.
- طبری، محمدبن جریر (۱۳۸۳). تاریخ طبری، جلد پنجم، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ ششم، تهران، اساطیر.
- عریان، سعید (۱۳۹۲). راهنمای کتیبه های ایرانی میانه، تهران، علمی.
- عقیلی، عبدالله (۱۳۷۷). دارالضربهای ایران، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- فرانتس آلتهایم، روت استیل، روبرت گوبل (۱۳۹۱). تاریخ و اقتصاد دولت ساسانی، ترجمه هوشنگ صادقی، چاپ دوم، تهران، علمی و فرهنگی.
- فرای، ریچارد (۱۳۶۲). عصر زرین فرهنگ ایران، ترجمه مسعود رجب نیا، تعلیقات، چاپ دوم، تهران، سروش.
- فرای، ریچارد (۱۳۹۴). تاریخ سیاسی ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان، ج سوم، بخش اول، ترجمه حسن انوشه، چاپ هشتم، تهران، امیرکبیر.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۹۳). شاهنامه، پیرایش خالقی مطلق، ج ۱، تهران، سخن.
- قزوینی، زکریا بن محمد بن محمود (۱۳۷۳). آثارالبلاد و اخبار العباد، ترجمه جهانگیر میرزا قاجار، تهران، امیرکبیر.
- کارنامه اردشیر بابکان (۱۳۹۷). ترجمه بهرام فره وشی، تهران، دانشگاه تهران.
- کالج، مالکوم (۱۳۸۸). اشکانیان، ترجمه مسعود رجب نیا، چاپ چهارم، تهران، ندای دانش.
- گرگانی، فخرالدین اسعد (۱۳۷۷). ویس و رامین، مقدمه محمد روشن و دو گفتار صادق هدایت و مینورسکی، تهران، صدای معاصر.
- گردیزی، ابوسعید، تاریخ گردیزی (۱۳۶۳). تصحیح عبدالحی حبیبی، تهران، دنیای کتاب.
- گیرشمن، رومن (۱۳۷۰). هنر ایران در دوران پارسی و ساسانی، ترجمه بهرام فره وشی، چاپ دوم، علمی و فرهنگی، تهران.
- لوکونین، ولادیمیر (۱۳۹۳). تمدن ایران ساسانی، ترجمه رضا عنایت الله، چاپ پنجم، تهران، علمی فرهنگی.
- مارکوارت، ژوزف (۱۳۷۳). ایرانشهر بر مبنای موسی خورنی، ترجمه مریم میر احمدی، تهران، اطلاعات.
- مجتبایی، فتح الله (۱۳۵۲). شهر زیبای افلاطون و شاهی آرمانی در ایران باستان، تهران، انجمن فرهنگ ایران باستان.
- مسعودی، علی بن الحسین (۱۳۷۴). مروج الذهب و معادن الجواهر، جلد اول، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ هفتم، تهران، علمی فرهنگی.
- مشکور، محمد جواد (۱۳۷۱). جغرافیای تاریخی ایران باستان، تهران، دنیای کتاب.
- مقدسی، محمدبن احمد بن شمس الدین (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، جلد دوم، ترجمه علیبنقی منزوی، تهران، کاویان.

بررسی علت نام‌گذاری مرو به شاه‌یگان و ... (حکیمه احمدی‌زاده شندی و دیگران) ۶۳

مکنزی، دن (۱۳۷۳). فرهنگ کوچک زبان پهلوی، ترجمه مهشید میرفخرایی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مهرداد بهار، ابوالقاسم اسماعیل پور (۱۳۹۴). ادبیات مانوی، تهران، نشر کارنامه.

مولایی، چنگیز (۱۳۹۸). *راهنمای زبان فارسی باستان*. تهران، آوای خاور.

مولایی، چنگیز (۱۳۹۹). فرهنگ زبان فارسی باستان، تهران، آوای خاور.

نامه تنسر به گشنسپ (۱۳۵۴). به تصحیح مجتبی مینوی و اسماعیل رضوانی، چاپ دوم، تهران، دانشگاه تهران.

ویسهوفر، یوزف (۱۳۹۳). ایران باستان، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، چاپ ۱۲، تهران، ققنوس..

هروی، جواد (۱۳۸۸). تاریخ سامانیان، چاپ سوم، تهران، امیر کبیر.

یار شاطر، احسان (۱۳۹۴). تاریخ ملی ایران، بخش دهم: کمبریج، جلد سوم، بخش اول، ترجمه حسن انوشه، چاپ هشتم تهران، امیر کبیر.

Boyce, Mary (1975), "A word-list of manichaean middle Persian and Parthian", in: *Acta Iranica*, London, Editon bibliotheque Pahlavi Tehranliege.

De Morgan, Jacques de (1913), "Contribution à l'étude des ateliers monétaires sous la dynastie des rois Sassanides de Perse", in: Paris, Chez, Rue de Louvois.

Gyselen, Rika (2002), "Nouveaux Matériaux pour la Géographie Historique de l'Empire Sassanide", Sceaux Administratives de la Collection Ahmad Saeedi, Paris, in: Association pour l'avancement des Études Iraniennes.

Gyselen, Rika (2004), "New Evidence For Sasanian Numismatics", the Collection of Ahmad Saeedi, Extract from (des) "Res Orientales XVI – contributions à l'histoire et la géographie historique de l'empire Sassanide", in: Groupe pour l'Étude de la Civilisation du Moyen-Orient, Paris, Bures-Sur-Yvette.

Paruck, D.j (1976), "Sasanian Coins", New Dehli, in: Indological book corporatin.

Reichelt, Hans (1968), "Avesta reader", Germany, in: Walter de Gruyter.

Schindel, N. (2014), "Sylloge Nummorum Sasanidarum" The Schaaf Collection. Wien, in: Australian Academy of sciences press.

Olbrycht, Marek (2016), "dynastic, connections the Arsacid Empire and the origins of the House of sasan The Parthian and Early Sasanian And Expansion", Michael Alram and Touraj Daryaee, British, in: Published by British Institute of Persian Studies.

Malek, Mehdi (2013), "The Numismatic chronicle offprint", Landan, in: The royal numismatic society.

Mochiri, Malek iradj (1977), "Étude de Numismatique Iranienne sous les sassanides et arabe-sassande", II, in: Afnistère de la Culture et des Arts Téhéran.

Nyberg, Samuel (1964), "A Manual of Pahlavi", Asatir Tehran, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.